

Princeton University Press, 1975. 7. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р. Брюбейкер. – Львів, 2006. 8. Канетті Е. Маса і влада / Еліас Канетті. – К., 2001. 9. Бельков О. Поняття «война» и его аберрации в отечественном дискурсе / О. Бельков // Власть. – 2009. – №9. 10. Державна політика – заняття для фахівців, публічна політика – справа всього суспільства? Передмова перекладача українського видання // Колбеч Г. К. Політика. – К., 2004. 11. Друзенко Г., Друзенко С. Чи матиме Україна Лісабонський договір українською? / Г. Друзенко, С. Друзенко // Дзеркало тижня. – 2010. – 30 січня.

УДК 323.21

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ

Никоноров О. В.

У статті аналізуються особливості трансформації політичних режимів сучасності та проблеми процесу демократичного транзиту в Україні. Визначаються основні аспекти розвитку транзитного суспільства України, наводяться дані соціологічних опитувань стосовно політичних симпатій громадян в умовах загальної системної кризи та використовуються праці сучасних політологів задля проектування можливого варіанту розвитку перехідного процесу в сучасній Україні.

Ключові слова: демократичний транзит, політична трансформація, політичний режим, транзитне суспільство.

The article analyzes transformations of modern political regimes and problems of the process of democratic transition in Ukraine. In the article basic aspects of the development of Ukrainian transit society are defined, the data of sociological surveys concerning political liking of citizens in the condition of general system crisis is given and works of modern political scientists for designing possible variant of the development of transient in Ukraine are used.

Keywords: democratic transit, political transformation, political regime, transit society.

Політичні процеси, які розгорнулися в державах Центральної та Східної Європи, наочно свідчать про те, що політичні системи та режими цих країн стали на шлях реформ. Ці реформи пов'язані з переходом від тоталітаризму та авторитаризму до демократії,

який у науковому світі отримав назву демократичного транзиту та безпосередньо пов'язаний з процесами політичної трансформації.

Аналіз сучасного політичного процесу країн світу свідчить, що демократичні політичні трансформації глобальні за масштабом свого охоплення. Саме тому сучасний науковий інтерес спрямований на дослідження процесів переходу політичних режимів до демократичної стадії. Демократичний транзит за своїми масштабами охопив більшість країн з тоталітарно-авторитарним минулим, у тому числі й Україну. Тому **актуальним** вбачається дослідження процесу трансформації політичного режиму в Україні.

Значний внесок у розвиток транзитології та в дослідження сутності перехідного суспільства зробили такі західні вчені як Г. О'Доннел, Х. Лінц, А. Пшеворський, Д. Растоу, А. Степан, С. Хантінгтон та інші. В Україні відомі роботи таких науковців, як В. Горбатенко, Г. Зеленько, В. Кремень, М. Михальченко, О. Новакова, О. Романюк, Ф. Рудич.

Щоправда, в науковому світі існує багато напрямів та підходів до вивчення сутності демократичного транзиту, що ускладнює розробку єдиної стратегії у дослідженні трансформаційних процесів не лише країн з недемократичним політичним минулим, а й тих, що трансформуються у зворотному напрямі. Залишається не вирішеною проблема виділення особливостей процесу трансформації недемократичних політичних режимів у різних країнах та регіонах світу. Саме цим обумовлена **постановка завдання** цієї статті: виокремити загальні проблеми демократичного транзиту та політичної трансформації недемократичних політичних режимів у транзитних суспільствах; визначити проблемні аспекти трансформаційних процесів в Україні.

Під поняттям «демократичний транзит» у рамках теорії політичних трансформацій зазвичай розуміються соціальні та інституційні перетворення, пов'язані з просуванням від тоталітарних і авторитарних режимів до демократичних способів управління (transition to democracy) [4, с. 125]. Процеси політичних та соціальних змін, спрямованих на встановлення демократичного ладу, отримали назву демократизації.

Процес демократичного транзиту обумовлений наявністю двох головних факторів: типом недемократичного режиму, від якого починається процес соціально-політичних перебудов, та послідовністю демократичних реформ.

У транзиті можна умовно виділити п'ять основних складових елементів: передумови політичного транзиту; початкова точка політичного транзиту; мета транзиту (стан суспільства, політичної системи та режиму, якого прагнуть реформатори); сам процес

транзиту з його специфічним змістом; результати транзиту (залежать від обставин протікання демократичного процесу) [6, с. 3].

Точкою відліку, так званим «стартом» демократичного транзиту, слід вважати тип політичного режиму, від якого починається сам процес трансформації. Найбільш системним на сьогодні вважається класифікація політичних режимів на демократичні та недемократичні (тоталітарні та авторитарні).

Найефективнішою, на думку вітчизняних вчених, є трансформація тоталітарного режиму в авторитарний, бо авторитарні режими дають суспільству більше свободи, ніж тоталітарні, хоча це стосується здебільше його позаполітичних сфер. Саме у надрах авторитарного політичного режиму формуються передумови демократії, як в економічній, так і в політичних сферах. При прямому переході від тоталітаризму до демократії майже неможливо якісно та ефективно за короткий проміжок часу побудувати ліберальні, а не фасадні за своїм змістом інститути демократичної та правової держави [7, с. 7].

За цим сценарієм відбувається політична трансформація в Україні, Молдові, Грузії, але через певні внутрішні та зовнішні чинники транзит до демократії від авторитаризму в цих країнах відбувається дуже повільними темпами [7, с. 7].

Після розпаду СРСР та ОВД Україна разом з іншими країнами Центральної та Східної Європи, країнами СНД стає на шлях демократизації, опинившись на новому етапі суспільно-політичного та історичного розвитку. Специфічними рисами демократичного транзиту в Україні є те, що вона виконує потрібну трансформацію одночасно: виконується завдання ринкового реформування економіки; паралельно відбуваються процеси демократизації та створення національної держави. Як вказує досвід країн колишньої Югославії та деяких держав африканського континенту, поєднання цих трьох процесів під час демократичного транзиту призводить до кризових явищ як в економічній, так і в політичній сферах. Як наслідок – політична нестабільність, яка характеризується суттєвим розривом між формою та змістом політичного процесу, намаганням поєднати демократичну форму та авторитарну за суттю політику, що призводить до тривалої невизначеності й конфліктності політичного процесу. Російський дослідник О. Віте назвав це суспільно-політичне явище «мертва зона» [3, с. 25-35].

Для комплексного аналізу розвитку політичної системи та режиму слід зупинитися на «стартовій ситуації», що склалася в Україні після проголошення незалежності.

«Стартова ситуація» в нашій державі суттєво відрізнялася від становища в таких країнах Східної Європи як Польща, Угорщина, Чехія та інші, а також у колишній радянській метрополії –

Росії. Українцям необхідно було формувати абсолютно нову політичну систему, оскільки були загублені традиції національної самоорганізації й самоврядування, що відбилося на національній самосвідомості і менталітеті. Ці труднощі додалися до наявної проблеми переходу від тоталітаризму до демократії.

Слід зазначити, що Україна має досить високий управлінський потенціал. Адже попри гостру боротьбу між політичними системами, що мають різні політичні інтереси, в країні існувала певна єдність у рамках стратегічних шляхів політичного самоствердження українського народу. Проте необхідно додати й те, що нові політичні інститути і механізми створювалися руками старої радянської номенклатури, яка все ще мислила адміністративно-командними категоріями, не мала досвіду демократичного будівництва, не була професійно підготовлена і не володіла високою політичною культурою. При цьому відсутність системного підходу до формування політичних структур призвела до протистояння різних функціональних суб'єктів і органів влади й до кризи влади загалом. Ця криза виявлялася в неефективності всіх владних структур, неузгодженості і суперечності їхніх дій, протистоянні місцевих рад і виконавських органів, втраті авторитету влади у населення.

Аналіз сучасних транзитологічних концепцій вказує на той факт, що для «старту» політичної трансформації влада, котра обрала за мету демократизацію державних органів та всіх сфер суспільного життя в загальному вимірі, повинна більш детально підійти та чітко сформувати завдання транзиту, визначити його конкретні критерії та обрати певну та єдину за своїм змістом стратегію дій політичної еліти. Проте, як вказує досвід політичних процесів сучасної України, всі ці показники влада проігнорувала, вклавши у зміст процесів реформування державного механізму здебільше власні амбіції та інтереси.

Про позитивний результат трансформаційних процесів в Україні сьогодні взагалі не може йти мова, адже політична еліта так і не сформувала необхідних параметрів політичного порядку. На думку С. Хантінгтона, політичний порядок – це здатність високоінституціоналізованої політичної системи зберігати власну якісну визначеність шляхом залучення нових груп у політику таким чином, щоб вони діяли відповідно до прийнятих суспільних норм та цінностей [9, с. 28].

У політичній свідомості громадян, а також на рівні політичної культури українського суспільства взагалі домінують патерналістські принципи та цінності, але для досягнення ефективного результату в процесі демократизації без трансформації політичної свідомості громадян не можливо обійтись. Інертність у цих процесах ускладнює транзит до якісно нового соціально-політичного стану.

У розвитку політико-культурної сфери України слід визначити проблеми аполітичності та наявності елементів підданської політичної культури на тлі незначного поширення елементів партисипаторної політичної культури громадян. Відбувається усталення демократичних уявлень. Через політичну нестабільність та кризу в економічній і соціальній сферах громадяни перестали довіряти політичній владі загалом, що відбивається безпосередньо на рівні участі їх у політичному житті країни. Українці дедалі частіше відкрито висловлюють екстремістські та протестні гасла на фоні негативного ставлення до демократичних інститутів; часто чути ностальгічні заклики громадян про радянське минуле та щодо появи на політичній арені впливової авторитарної сили, здатної навести лад у державі.

Згідно з соціологічними опитуваннями, проведеними Національним інститутом стратегічних досліджень на тему «Проекція економічної кризи на політичні симпатії громадян», на тлі кризової економічної ситуації ставлення громадян до політичних сил і до політиків залишається значною мірою невизначеним. На півдні України 36,8 % опитаних вважають, що серед політичних сил немає жодної, за яку вони могли б проголосувати. За цим показником південь більш ніж удвічі випереджає схід (16,1 %) та захід (16,1 %). За рівнем стійкості електорального вибору список очолюють прихильники КПУ – 54,8 % з них голосуватимуть виключно за комуністів. Далі йдуть прихильники БЮТ з показником 53,9 %, Партії регіонів – 49,3 %, блоку «Наша Україна» – 42,1 %, замикає п'ятірку ВО «Свобода» – 41,8 % [5]. З цього можна зробити висновок, що політичні уподобання електорату істотно змінилися, а серед політичних сил популярності набувають непривладні націоналістичні політики, представлені у ВО «Свобода» на чолі з О. Тягнибоком, який виступає з радикальними пропозиціями стосовно реформування політичної системи країни.

У середовищі політичної еліти постійно відбуваються дискусії довкола чинної Конституції України та необхідного внесення змін до неї. Так, президент, БЮТ, Партія регіонів мають власні проекти змін до Конституції, аргументуючи необхідність її нової редакції сумнівом щодо її легітимності та наявністю правових колізій у багатьох її статтях, що стосуються безпосередньо законодавчої, виконавчої та судової влади, а також повноважень президента України.

Соціологічні опитування стосовно будь-яких процесів та явищ у нашій країні доводять, що значне місце займає догмат «Моя хата – з краю», який хоч і не домінує у відповідях громадян, але зустрічається досить часто. Нині у суспільстві склалося дуже критичне ставлення до українських політиків та до політики загалом.

За результатом дослідження Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, рівень довіри до політиків найнижчий серед усіх видів діяльності і сягає лише 2,8% позитивних відповідей респондентів. Для порівняння: найвищий рівень довіри висловлений вчителям та працівникам освітньої галузі – 52,2% [10, с. 109].

Аналізуючи проблеми трансформації політичного режиму в Україні, слід звернутися до досвіду країн колишнього соціалістичного табору, які після падіння тоталітарних режимів почали модернізувати власні політичні системи. З проблемами перехідного періоду свого часу зіштовхнулися політичні еліти таких країн, як Болгарія, Словаччина, Польща, Хорватія та інші, проте трансформаційні процеси в них відбувалися здебільшого за власним, а не інсталюваним сценарієм реформування політичної системи.

Процеси політичної трансформації в Україні з новою інтенсивністю продовжилися після президентських виборів 2004 – 2005 рр. Основним гаслом тогочасної кампанії був шлях до демократизації політичного режиму в країні. Але відсутність спільних стратегії реформування політичної системи та зовнішньополітичного вектору розвитку, невизначеність внутрішньополітичного курсу та боротьба за міністерські посади призвели до нової хвилі загальносистемної кризи в Україні, яка й сьогодні є невід’ємним компонентом модернізаційних процесів.

У зовнішній політиці, обираючи євроінтеграційний вектор розвитку, політичній еліті України слід вирішити найперше внутрішньополітичні та економічні проблеми, без чого всі спроби вступити до Шенгенської зони та НАТО будуть марними.

На думку західного науковця С. Хантінгтона, більшості країн, що трансформуються, до яких можна віднести сучасну Україну, необхідно використовувати метод перебудови у всіх сферах життєдіяльності суспільства – шлях поступових, поетапних реформ, націлених на еволюційну зміну нестабільного суспільства і запобігання подальших потрясінь і конфліктів. При цьому слід дотримуватися таких умов: компетентне політичне керівництво; поетапна структуризація системи реформ, що передбачає висування на кожному етапі перетворень лише одну з намічених реформ; правильний облік часового фактора; концентрація реальної влади в руках уряду; послідовність та поступовість у здійсненні реформ; створення достатньо тривкої та стійкої впливової коаліції різних соціальних і політичних сил; розвиток інститутів громадянського суспільства [8, с. 546].

Як **висновки** проведеного дослідження, слід зазначити, що процес політичної трансформації в Україні, метою якого

проголошено встановлення демократичного режиму шляхом поступового транзиту через систему соціально-політичних норм, охопив великі за обсягом часові рамки. Гальмівні тенденції на цьому шляху безпосередньо пов'язані зі специфічними рисами розвитку та становлення демократичної політичної системи.

Досвід європейських країн, у яких існували тоталітарні та авторитарні політичні режими (Болгарія, Польща, Словаччина, Хорватія та інші), засвідчує, що вчасне проведення системних реформ і впровадження соціально-економічних програм розвитку формує в суспільстві відчуття національної єдності й дає змогу переходити від однієї стадії демократичного транзиту до іншої. Також необхідно зауважити, що більшість із цих країн вирішили гострі проблеми перехідної економіки, встановили демократичні політичні інститути та як наслідок – ввійшли до складу ЄС.

Україні, щоб увійти до Європейського Союзу, необхідно стати демократичною, правовою державою не лише за формальними ознаками, а й за якісним наповненням, створити оновлену моральну владу, яка здатна об'єднати суспільство. Тому залишається актуальною розробка стратегій та стилів політики, спрямованих на подолання кризи політичної влади задля здійснення якісного демократичного транзиту.

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Раймон Арон; пер. с француз. – М.: Текст, 1993. – 262 с. 2. Кіндратець О. Ризики українського суспільства. – [Електронний ресурс] / Олена Кіндратець // Віче. – 2009. – № 1. – С. 3. – Режим доступу до тексту: <http://www.viche.info/journal/1623/> 3. Новакова О. В. Політична нестабільність як чинник сучасного розвитку України // Збірник наукових праць // [редкол.: Щедрова Г. П. (голова) та ін.]. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2008. – С. 25-35. 4. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / Адам Пшеворский // [пер. с англ.; под ред. В. А. Бажанова]. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 320 с. 5. Соціологічне опитування на тему: «Проекція економічної кризи на політичні симпатії громадян». – [Електронний ресурс]. / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/soc_orup/31032009.htm 6. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Данкварт Растоу // Полис. – 1995. – № 5. – С. 5-15. 7. Романюк О. І. Моделі посткомуністичних трансформацій / О. І. Романюк // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 35-50. 8. Мухаев Р. Т. Теория политики: учебник для студентов вузов / Рашид Тазутдинович Мухаев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 625 с. 9. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся

обществах // Самюэль Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с. **10.** Studia Academiae Europaeum / Студії Академії Європи. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Прикарпатський центр політичних та евроінтеграційних досліджень, 2009. – Вип. II. – 114 с.

УДК 328.132.7

ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ

Дем'яненко Б. Л.

У статті зроблено спробу прослідкувати генезис інституту президентства в Україні у контексті європейської та світової демократичної практики. Виділено позитивні та негативні риси президентської каденції Л. Кравчука, Л. Кучми і В. Ющенка.

Ключові слова: *інститут президентства, повноваження президента, президентська влада, парламент.*

In the article the author made an attempt to trace genesis of the institute of presidency in Ukraine in the context of European and world democratic practice. The positive and negative lines of presidential cadenza of L. Kravchuk, L. Kuchma and V. Yushchenko were selected.

Keywords: *the institute of presidency, presidential authority, presidential power, the Parliament.*

Аналіз відповідності України демократичним європейським та світовим стандартам передбачає верифікацію стану справ не лише у форматі затверджених нормативних документів, а й реальної практики функціонування основних політичних інститутів, процесів та політичних акторів. Безперечно, такий аналіз буде досить широким, тому ми обмежимося у даній статті проблемами відповідності інституту президентства в Україні світовій демократичній практиці та ефективності його функціонування, здійснивши компаративний аналіз президентських повноважень в Україні з повноваженнями глави держави у «класичній» президентській республіці США [1], напівпрезидентській республіці Франції та парламентській республіці Німеччині [2, 3].

Запровадження на початку 90-х рр. XX ст. поста президента СРСР (а згодом – Української РСР) ознаменувало початок третього етапу теоретичних досліджень інституту президентства, який характеризується переосмисленням його ролі у системі вищих